

88. Детал. див.: 4 сентября 1881 г. в Нежине. Открытие памятника Н.В.Гоголя. – К., 1882.
89. ВДАЧО, ф. 1105, оп. 1, спр. 241, арк. 63 зв.-64.
90. Там само, арк. 65 зв.-66.
91. Добиаш А. Вказ. праця. – С. 22.
92. ВДАЧО, ф. 1105, оп. 1, спр. 185, арк. 2, 61 зв.
93. Там само, арк. 1 зв, 11 зв.
94. Добиаш А. Вказ. праця. – С. 49.

О.М.Труш

Громадська діяльність Володимира Піскорського

Останнім часом в Україні побільшало праць, присвячених біографіям тих чи інших історичних діячів та науковців. Така тенденція має місце і в інших країнах. Це дає підставу говорити про помітний "біографічний поворот" у культурно-інтелектуальній історії, який, безумовно, сприяє прирощенню нового знання. Зростання цікавості до соціальної історії, а також до "людського виміру" в інтелектуальній історії нині найбільш яскраво виявляється у "новій біографічній історії". Мова йде не просто про відтворення перипетій індивідуальної долі, а про історичне дослідження безперервного руху індивіда по своєму життєвому шляху та про його численні взаємодії у соціально-інтелектуальному просторі, який постійно змінюється. Але, незважаючи на це, в сучасній українській історіографії все ж не вистачає робіт, які б на широкому, належним чином опрацьованому фактичному матеріалі розкривали і по-новому переосмислювали загальні характеристики надбань українських учених у вивченні різноманітних проблем як історії України, так і історії зарубіжних країн.

Серед великого кола науковців, імена яких обійшли увагою дослідники, перебуває й ім'я Володимира Костянтиновича Піскорського (1867–1910) – професора всесвітньої історії, вченого-іспанолога, талановитого викладача, невтомного просвітителя, активного громадського діяча.

Метою статті є висвітлення та аналіз основних напрямків громадської діяльності В.К.Піскорського. Даній проблеми торкалися деякі дослідники творчої біографії історика. Зокрема, цікаві відомості й оцінки знаходимо у працях А.З.Ханіної, П.С.Соханя, О.О.Новикової [1]. Однак наявна інформація не є систематичною і не охоплює проблему в цілому. Проведений аналіз літератури свідчить про те, що громадська діяльність Володимира Піскорського до цього часу залишається практично не вивченою.

Активна громадська діяльність вченого розпочалася з 90-х рр. XIX ст., коли його залишили при кафедрі всесвітньої історії Київського універ-

ситету для підготовки до професорського звання. Університет Св.Володимира поступово перетворювався на один з центрів історичної освіти тодішньої Росії. Цьому багато в чому сприяло Історичне товариство Нестора Літописця, членом якого в 1890 р. став і В.К.Піскорський.

Бути членом цього товариства було досить престижно, адже до його складу входили майже всі українські історики і філологи, незалежно від того, де вони перебували – в Києві чи у провінції (Полтаві, Харкові, Ніжині, Житомирі, Одесі, Конотопі, Чернігові і т. д.). Серед дійсних членів Історичного товариства Нестора Літописця були професори майже всіх університетів тодішньої Росії й різних високих шкіл Петербурга, Москви, Казані, Томська, Риги, Саратова, Вільни, Варшави й інших міст. Загальна кількість членів товариства постійно зростала: якщо в 1873 р. товариство мало всього 45 членів, то в 1891 р. ця кількість збільшилася до 124 [2]. До завдань товариства входило вивчення пам'яток старовини, збирання відомостей з місцевих архівів і бібліотек, поширення історичних знань тощо. В.К.Піскорський також був залучений до цієї роботи й неодноразово виступав на засіданнях товариства з доповідями краснорядного характеру [3].

У Росії в 1890 р. вибухнув страшний голод, який охопив усю країну. Інтелігенція, всі здорові сили суспільства прагнули допомогти народу, який бідував. У Києві зібралася ініціативна група, яка вирішила видати "Київський збірник на користь голодуючих" та залучити до цього іноземних письменників. Одним з ініціаторів видання та редактором збірників на користь нужденним студентам Київського університету та на користь потерпілим від неврожаю [4] був І.В.Лучицький, який залучив до їх підготовки і В.К.Піскорського. Для цих безгонорарних збірників погодилися прислати свої твори відомі російські письменники В.Г.Короленко, К.М.Станюкович, О.М.Плещеев, М.С.Лесков, а також скандинавські, іспанські, німецькі письменники та інші [5].

За рекомендацією відомого історика М.І.Кареева В.К.Піскорського в 1891 р. обрали дійсним членом Історичного товариства при Санкт-Петербурзькому університеті. Крім того, молодий дослідник співробітничав у газеті "Київське слово" та історичному часописі "Київська старовина". При цьому варто зазначити, що часопис "Київська старовина", заснований у 1882 р., був першим легальним науковим періодичним органом в Україні. З самого початку свого існування "Київська старовина" набула слави неординарного друкованого видання, яке вийшло далеко за межі традиційного історичного журналу, перетворилося на науковий координаційний центр з найширших проблем українознавства, що сконцентрував навколо себе науковий потенціал України кінця ХІХ ст. [6].

В.К.Піскорський став також членом Товариства грамотності і сприяв

поширенню знань серед малоосвічених людей. Будинок, де працювало товариство, зберігся в Києві, на вулиці Воровського. Потребами бідних людей опікувалися демократично настроєні верстви київської інтелігенції. Членами товариства також були: О.Т.Дучинська, В.В.Ігнатович-Завілейський, В.А.Кордт, Є.О.Ківлицький, В.С.Кульженко, І.В.Лучицький, З.З.Піскорська [7], Я.В.Тарновський, М.А.Терещенко, О.М.Терещенко, Є.М.Трубецький, М.М.Требінська, Ф.Я.Фортинський, Є.І.Челганов [8].

У цей же час навколо професора І.В.Лучицького згуртувалася талановита, демократично налаштована молодь. Вчений прищепив своїм учням не тільки інтерес до європейської історії, а й любов до Батьківщини, до України. Під його керівництвом В.К.Піскорський та інші учні професора – Є.О.Кілицький, Д.М.Петрушевський, В.О.М'якотин, Н.В.Молчановський, Є.В.Тарле – об'єдналися у товариський гурток і назвали себе "бродниками" [9], запозичивши цю назву, ймовірно, у Максимовича, який називав козаків "бровниками молдавськими". Вони займалися історичними та краєзнавчими розвідками, проблемами історії України, суспільного життя Києва. Мандрували околицями Києва та історичними місцями України: відвідували Качанівку, Китаєве, їздили на могилу Тараса Шевченка. Зокрема, у серпні 1891 року Володимир Піскорському довелося побувати у селі Суботіві, де він оглянув пам'ятки старовини, які відігравали важливу роль в історії України.

У 1899 р. професор Київського університету П.В.Голубовський запросив В.К.Піскорського приєднатися до Педагогічного товариства взаємної допомоги, яке нараховувало більше 400 членів. Основною метою організації була допомога нужденним педагогам, особливо сільським учителям. Товариство намагалося розширити територіальні рамки своєї діяльності, щоб бути не лише "Київським", а Педагогічним товариством цілого Київського округу. З огляду на це, П.В.Голубовський просив В.К.Піскорського залучити до діяльності ще й ніжинських учителів [10]. З 1903 р. вчений також став членом Товариства матеріальної допомоги студентам Київського університету і Ради загальноосвітніх жіночих курсів [11].

У Ніжинський період (1899–1905 рр.) В.К.Піскорський також продовжував займатися громадською діяльністю. Особливо активною була його суспільна робота в останні роки перебування в Ніжині (1904–1905), коли змінилося становище Історико-філологічного інституту в ніжинському суспільстві. "До сих пір присутність в Ніжині цього вищого навчального закладу нічим не давала про себе знати. Інститут не здійснював ніякого впливу на розумове і суспільне життя міста: як професори, так і студенти трималися осторонь, живучи в недоступному світі", що давало навіть привід називати інститут "Олімпом", а професорів і студентів – "олімпійцями" [12].

Стіна, яка відокремлювала інститут від міста, стала руйнуватися з того моменту, коли святкувалося 50-річчя з дня смерті М.В.Гоголя. З цього приводу в інституті було влаштовано гоголівську виставку й аматорські вистави: "Ревізор" і "Записки божевільного", які вперше привернули в стіни інституту велику публіку. У святкуванні гоголівського ювілею в Ніжині М.Н.Сперанському належить немало заслуг. Також зближенню з містом сприяв М.І.Мандес, який читав багато лекцій у "Народному домі". Це, в свою чергу, привернуло увагу і В.К.Піскорського, він почав брати участь у читаннях у "Народному домі". Вчений, зокрема розповідав, як було винайдено книгодрукування і яке значення має воно для народу [13].

Нарешті, навесні 1904 р. історико-філологічне товариство проявило велику ініціативу і вирішило організувати цілу серію публічних лекцій. Брати участь у них погодилося 5 чоловік: В.І.Резанов, М.Н.Сперанський, М.І.Мандес, Є.І.Кашпровський і, звичайно, В.К.Піскорський. Організаторську частину взяли на себе М.Н.Сперанський і В.І.Резанов. Вченого обурило те, що вони "вирішили зумовити продаж квитків не по окремих курсах або лекціям, а на весь цикл курсів, причому підписка повинна була бути іменною" [14]. Це було йому украй неприємно, адже встановлювався контроль над відвідинами лекцій і зобов'язували всіх слухати те, що цікаво і що не цікаво, не даючи в той же час можливості людям, які цікавилися певною лекцією, займати місця відсутніх. Однак В.К.Піскорському все ж довелося узятися за роботу, абсолютно нову і для інституту, і для всього Ніжина – публічні лекції в будівлі інституту. Перші лекції професора йому найбільше запам'яталися: "Я не знав складу своєї численної аудиторії, мені цього і не потрібно було знати: всі слухачі цікавилися моїми лекціями, і цього було досить, щоб я вклав в них всю душу. Вперше я відчув всю різницю між так званими казенними лекціями, які читаються для обов'язкових слухачів – студентів, і публічними, на які з бійкою беруться квитки і де кожен дійсно бажає узяти від лекції як можна більше. Настрій мій як лектора, завдяки такому інтересу слухачів, весь час був піднесений. Це був найщасливіший час мого перебування в Ніжині" [15].

В.К.Піскорський прочитав чотири лекції про Меттерніха, Гарібальді, Бісмарка, Гамбетта. Він змалював портрети політичних діячів країн західної Європи, які були так несхожі один на одного. Публічні лекції поклали початок зближенню вченого з міським суспільством. Подальшим кроком була його двократна діяльність присяжним засідателем, причому в обох випадках професора обирали старшиною [16]. Тепер між ним і міськими жителями вже не було навіть такої перешкоди, як кафедра. В.К.Піскорський став товаришувати з головою окружного суду М.В.Шугуровим, з яким познайомився ще в Києві. В архіві вченого зберігаються фотографії Шугурових і листівки Н.О.Шугурової, яка виступила в часописі

"Київська старовина" із нарисом "Біля могил П.Куліша і В.М.Білозерського", де описала життя й творчість П.О.Куліша [17]. У листі до приятеля, випускника Київського університету Є.О.Ківлицького, В.К.Піскорський агітував його переїхати до Ніжина: "...Будемо разом розробляти в місцевому архіві пам'ятки міської старовини... культивувати ніжинське суспільство" [18], пропонував друкуватись у збірнику товариства історико-філологів при інституті.

Публічні лекції були перервані під впливом подій 9 січня 1905 р., які сколихнули всю Російську імперію і стали початком революції. Студенти Ніжинського інституту на знак протесту проти самодержавної сваволі припинили заняття й оголосили політичний страйк до 1 вересня. Студентам важливо було знати ставлення професорів до страйку. Багато викладачів виступило проти їх намірів. За підтримкою молодь звернулася до В.К.Піскорського. "Ви мені говорили, – відповів професор, – що події 9 січня в Санкт-Петербурзі до того всіх вразили, що ви нічим не можете займатися, тому і страйкуєте. Був би я студентом, я діяв би так само" [19].

В.К.Піскорський був фактично єдиним з викладачів, хто сприйняв настрої студентства і став на їхній бік. Про це красномовно свідчить протокол засідання Конференції інституту, одним з восьми членів якої був і В.К.Піскорський: "...Конференція ухвалила: 1. Відновити учбові заняття 7-го березня... 3. Студентів, які не вказали до означеного терміну, тобто на 4 березня, готовність почати заняття, вважати звільненими з інституту з правом вступу до вищих учбових закладів, в тому числі і знову до інституту на загальних підставах" [20].

Ця ухвала була прийнята 7 голосами проти одного – професора В.К.Піскорського. Він висловив таку думку: "Зважаючи на те, що причини студентського страйку вкорінені в загальних умовах сучасного російського життя, я висловлюю сумнів, що Конференції вдасться якимись заходами впливу відновити правильний хід занять в інституті. Правильний хід занять може бути відновлений лише за умови одноголосно висловленого студентами бажання стати до перерваної роботи. Оскільки такої одностайності серед них немає, то вважаю доцільним відкласти відновлення навчальних занять до осені, залишивши студентів на тих же курсах, на яких вони перебували до страйку" [21]. Про правильність позиції, зайнятої В.К.Піскорським, свідчить те, що вже через 10 днів, 2 березня, Конференція на своєму наступному засіданні скасувала попередню ухвалу [22].

Професор ще не усвідомлював студентський рух як частину загального революційного руху в Росії, він розглядав страйк студентів тільки як боротьбу за нормальне становище академічного життя в Росії. В цей же час, у кінці січня 1905 р., в Ніжині стало відомо про записку 342 учених

Росії, розміщену в газеті "Наші дні" під назвою "Потреби просвіти" [23]. Записку підписали 16 академіків, 125 професорів і 201 приват-доцент різних вищих навчальних закладів. Серед перших, хто підписав цей маніфест, можна назвати, наприклад, Володимира Вернадського, Климента Тімірязєва, Івана Павлова, Сергія Ольденбурга, Миколу Бекетова, Олександра Веселовського, Олександра Фаміцина, Олексія Шахматова, Олексія Ляпунова. В записці говорилося: "...ми, діячі вчених і вищих учбових установ, висловлюємо тверде переконання в тому, що для блага країни, безумовно, необхідне встановлення непорушних основ законності і політичної свободи, нерозривно з ним пов'язаної. Досвід історії свідчить, що ця мета не може бути досягнута без залучення представників всього народу, обраних вільним шляхом, для здійснення законодавчої влади і контролю над діями адміністрації. Тільки на цих основах – забезпеченої особи і суспільної свободи – може бути досягнута свобода академічна, а це необхідна умова сучасної освіти" [24].

"Записка 342-х" стала першим зверненням російських учених до всього російського суспільства. Цим документом вони на всю Росію обнародували свою солідарну політичну програму і погляд на подальшу долю російської держави. Діячі науки і вищої освіти були абсолютно переконані в тому, що народна освіта – головний рушій соціально-економічної і культурної модернізації країни. Тому становище, насущні потреби і доля школи всіх ступенів, що знаходиться в "найжалюгіднішому положенні", вони ставили в прямий зв'язок з необхідністю "повного і корінного перетворення сучасного ладу Росії" на основі законності, політичної свободи, народного представництва для здійснення законодавчої влади і контролю над діями адміністрації [25].

Про те, що російська професура в її опозиційних прагненнях вийшла за межі академічного простору на простори загальноросійського суспільно-політичного життя, свідчить той факт, що "Записка 342-х" була задумана як певний маніфест і ідейна декларація напівпрофесійної-напівполітичної організації діячів науки і вищої школи – Академічного союзу, який остаточно оформився на першому своєму з'їзді в березні 1905 р. Спочатку Союз не був таємною організацією, багато його матеріалів публікувалося в різних газетах. Протягом найближчих місяців учені різних міст через газети заявили про свою солідарність із запискою. Вже на першому з'їзді в Академічному Союзі було представлено приблизно дві третини всіх учених Росії. Переважно це були ліберальні учені. Ряди Академічного союзу постійно поповнювалися, досягнувши до жовтня 1905 року максимуму в 1800 чоловік, що склали 44 організації 39 вищих навчальних закладів. Відділення Союзу утворили і професори, які з різних причин опинилися за кордоном.

Головна функція Союзу полягала в тому, щоб перетворити вищу школу на трибуну державного реформізму, а "наукову освіту" – на засіб насадження "своїх переконань і об'єднання політичних однодумців" [26]. Його основною метою було, по-перше, встановлення конституційного ладу з політичними свободами: свободою слова, зборів, союзів, загальних виборчих прав, недоторканності особи, по-друге, становлення академічної автономії. Від імені членів Союзу академік Карл Залеман заявляв: "Мовчати в даний момент – означає схвалювати все, чого схвалити ми не можемо" [27]. "Ми вважаємо, – писав інший член Союзу Олексій Ляпунов, – що наш прямий обов'язок полягає у тому, щоб знайти вихід із важкого становища. На нас лежить цей етичний борг перед вітчизною, якій ми зобов'язані своїм високим становищем, і перед народом, із засобів якого складається наша казенна платня" [28].

Методи боротьби так само, як і вимоги, були типовими для лібералів. Вони зводилися до діяльності серед студентів, переслідування правих, діяльності в професорському середовищі, яке має ту ж тенденцію. "Підтримують всіх з напрямком, близьким союзу, а осіб іншого напрямку прагнуть видалити з університету, гальмують діяльність, страйкують і т.д. Студентам з такими ж переконаннями надають допомогу у вигляді стипендій, а на іспитах дають додаткові бали, чого позбавлені особи монархічного напрямку" [29], – таку характеристику діяльності казанської організації Академічного союзу давав казанський поліцеймейстер.

В.К.Піскорський ознайомився із запискою 342 російських учених у кінці січня 1905 р. "Ліберальний рух, який охопив найкращу частину російських професорів та учених, – писав професор у спогадах, – був мені симпатичний і збігався із моїми переконаннями" [30]. Тоді ж він запропонував колегам поставити підпис під заявою: "Ми, що нижче підписалися, професори і викладачі історико-філологічного інституту кн.Безбородька в Ніжині, приєднуємося до думки 342 учених" [31]. Спочатку багато хто дав згоду, але прийшов циркуляр міністра, який заборонив професорам складати колективні записки й обговорювати політичні питання. У результаті всі, хто дав згоду на підпис під заявою, поспішили повідомити В.К.Піскорському про свою відмову. Залишився лише один підпис В.К.Піскорського. У двох газетах з'явилося коротке повідомлення, яке сповіщало про солідарність професора В.К.Піскорського із запискою 342 учених. У кінці травня він став членом Академічного союзу, членами якої були К.Тимірязєв, М.Ковалевський, М.Карєєв, В.Вернадський. Беручи участь у роботі з'їзду спілки в Петербурзі, В.К.Піскорський зустрічався в редакції журналу "Російське багатство" з письменниками М.Гарінім-Михайловським та В.Короленком. Його становище як члена Академічного

союзу виявилось винятковим: у всіх вищих навчальних закладах були свої місцеві автономні, часто досить численні, групи і лише ніжинський інститут був представлений одним професором.

Заняття в інституті відновилися лише у вересні 1905 р. В.К.Піскорський у вступній лекції, звертаючись до студентів, говорив, що суспільство отримало перемогу "над темними силами, які заковували його життєвий ріст, придушували його законні прагнення до свободи, правди і прогресу. Старий порядок доживає останні дні, і скоро вже над російською землею засяє сонце свободи... Треба, щоб у Державну Думу ввійшли прогресивні елементи російського суспільства і дружно працювали над проведенням своїх кандидатів у Думу. Тоді в нас буде парламент, тоді ми вступимо на шлях закономірного розвитку, тоді тисячі болючих питань економічних, соціальних, національних за інших будуть розв'язані..." [32].

У цей час В.К.Піскорський, як і інші представники Академічного союзу, стає членом новоствореної партії кадетів [33]. Вчений корпус буквально розчинився в кадетській партії, давши їй найвидніших ідеологів і інтелектуалів-керівників. Недаремно кадетську партію неофіційно іменували "професорською". Одним з найголовніших питань політичної діяльності кадетської партії на теренах України стало національне питання, проблеми розвитку української мови і культури. Ці проблеми пронизували усі форми політичної діяльності місцевих осередків кадетів в Україні, як під час виборчих кампаній до Державної думи, так і в роботі з громадськими організаціями. Діячі кадетської партії в Україні наполегливо ставили питання про розвиток української мови. Прагнення в цьому напрямку знаходили втілення в активній роботі у громадських організаціях на зразок товариств письменності, "Просвіт", студентських громад тощо.

У програмі кадетської партії з найбільшою повнотою і послідовністю були виражені кращі традиції російського лібералізму. Початковою посилкою кадетів була ідея реформування старої державної влади. Кадети, на відміну від своїх опонентів зліва, виступали проти різких насильницьких потрясінь. Вони розраховували здійснити свою програму легальними, парламентськими методами, хоча не відкидали можливість політичної революції як крайнього заходу. Політичним ідеалом кадетів була правова держава, побудована за зразком і подібності європейських конституційних держав з широким набором цивільних прав і свобод. Кадети запропонували ліберальний варіант вирішення корінних питань російської дійсності [34].

Проявом певної громадянської позиції В.К.Піскорського можна назвати його участь у подіях 17–23 жовтня 1905 р. у Ніжині. 17 жовтня Микола II підписав маніфест про надання політичних свобод. Як член партії кадетів

В.К.Піскорський бажав змін і прогресивного розвитку своєї держави, тому привітав маніфест царя. Наступного дня після оголошення маніфесту в аудиторії ніжинського вузу увірвалися декілька студентів у супроводі купки гімназистів з вимогами припинити заняття. Лекції були припинені. Студентський натовп вийшов на під'їзд інституту, де зустрівся з іншим натовпом, який рухався з міста з червоними прапорами. Почався мітинг перед інститутом, на який також був вивішений червоний прапор на балкон. Головою мітингу був студент другого курсу Шереметов. Крім нього, виступали студенти Бочкарьов, Пожарський, Постернаков, Плишевський, Остроградський, Тарасов. У промовах йшлося про чутки з приводу дарування конституції. Декілька слів було сказано і професорами Піскорським і Мандесом [35]. "Громадяни, – сказав В.К.Піскорський, – з нами радіє сама природа, яка подарувала нам чудовий сонячний день; над російською землею зійшло, нарешті, сонце свободи. У радісному хвилюванні я можу тільки вітати цю свободу. Хай живе Конституція, хай живе суспільна справедливість і наука!" [36]. Студенти відповіли на його заклик гучним "ура", підхопили і стали підкидати.

Історик О.О.Добіаш-Рождественська пригадувала: "...У Ніжині, де я зустрічалася з професором у далекій юності, залишилися спогади, як 1905 р. професор Піскорський здивував усіх, діючи як марксист, і ліві оратори зверталися до нього "товариш" Піскорський. Це було не абищо для провінційного міста і для 1905 р." [37].

О 6 годині вечора, коли мітинг ще продовжувався, був прочитаний Маніфест 17 жовтня, після чого продовжилися промови. Мітинг завершився криками "ура", співом Марсельськи і рішенням оголосити на 19 жовтня політичний страйк (закриття всіх торгових і промислових закладів у місті) і зібрати новий мітинг. У цьому зібранні брало участь близько 1000 чоловік, переважно єврейської молоді [38].

В.К.Піскорський дійсно був переконаний, що Росія отримає бажану свободу. Він не міг передбачати найближчих наслідків цієї царської подачки.

Окрилені маніфестом учасники мітингу послали депутацію до прокурора з вимогою звільнення політв'язнів. До депутації увійшов і В.К.Піскорський. Завдяки місії депутації було звільнено сільського вчителя Гаврилія, схопленого за перевезення прокламацій. При загальному ентузіазмі, за пропозицією В.К.Піскорського, площу перед інститутом вирішили назвати площею Конституції. Професор увійшов до комітету для підготовки мітингу на 19 жовтня. З приводу мети, яку повинен був переслідувати комітет, точилися дебати. З цього приводу вчений висловив наступну думку: "...Мітинг повинен слугувати засобом політичного виховання народу, ним треба користуватися для пояснення народу зовсім

нових для нього понять, як конституція, свобода слова, друку, союзів, зборів, гарантії недоторканості особи і житла... Коли відбудеться диференціація партій і почнуться вибори в майбутній російський парламент, мітинг буде платформою, на якій будуть змагатися і висловлювати свої погляди кандидати в депутати тієї чи іншої партії" [39]. Присутні погодилися з ним. В.К.Піскорський, як завжди, був дієвим і активним, а обрання його до складу депутації і комітету свідчить про велику пошану і довіру до нього діячів мітингу.

Тож усі готувалися святкувати 19 жовтня довгождану свободу. Однак у цей день настало пробудження від намірених ілюзій. Були зірвані червоні прапори, зірвано передбачуваний мітинг, а загони чорносотенців рушили громити будівлі і лавки євреїв, бити інтелігентів, студентів і професорів [40]. Чорносотенці – організації, які прагнули зберегти Російську імперію в існуючих на той час кордонах, захистити царську владу від крайнощів революції, довести єдність руського народу та його верховенство над усіма іншими народами Росії. Також їх можна вважати організаторами й активними учасниками єврейських погромів, які прокотилися кривавою хвилею країною після опублікування 17 жовтня 1905 р. царського маніфесту [41]. При цьому варто зазначити, що у погромах брали участь переважно представники низів, до юрби погромників приєднувалося й багато людей випадково, зокрема багато хуліганів, босяків, жінок і підлітків [42]. Микола II у листі від 27 жовтня 1905 р., адресованому своїй матері імператриці Марії, так оцінював події, які сталися після опублікування маніфесту: "...народ обурився нахабністю й зухвалістю революціонерів і соціалістів, а те що 9/10 з них жиди – вся злість обрушилася на євреїв – звідси єврейські погроми... Але не лише жидам було погано, перепало й російським агітаторам: інженерам, адвокатам і всяким іншим" [43].

З огляду на такий перебіг подій, була створена депутація до начальника гарнізону з вимогою втрутитися в міські події і зупинити погроми. В.К.Піскорський був також у її складі. Проте ні війська, ні поліція не перешкоджали погромникам, "хоча спочатку було достатньо однієї загрози, щоб громили – купка 40–50 чол. – розсіялися" [44].

20 жовтня погром єврейських лавок і будинків продовжувався. Він супроводжувався огидними сценами, знущанням, насильством, вбивствами. Картина погрому була страшною: зламані лавки, багато матеріалів і посуду в багнюці, велика кількість закривавлених людей. В.К.Піскорському повідомили, щоб він не виходив на вулицю, бо є загроза небезпеки. Тоді професор зі студентами взяв участь у створенні барикад біля входу в інститут [45].

Наступного дня перед інститутом з'явився натовп погромників з царськими портретами і національними прапорами. Вони хотіли забрати і царський портрет з інституту, а також прагнули участі всіх студентів у патріотичній процесії, яка прямувала на соборну площу. Під час процесії піддалися побоям і образам особи, яких звинуватили в належності до так званих "демократів", злість спрямована була в основному на діячів мітингу 18 жовтня. Ввечері цей натовп став вимагати "список демократів" серед студентів і видачі зброї [46]. Однак вимоги не були задоволені. Професор з жахом згадував ту ніч: "Дружина і я були вбиті горем і малювали в уяві всілякі страхіття. Ми жалкували, що у нас немає ніякої зброї та отрути, щоб покінчити з собою, тільки б не піддатися насиллям натовпу" [47].

Апогеєм діяльності чорносотенців була присяга на вірність царю студентів і взагалі міської інтелігенції біля Миколаївського собору. 22 жовтня студенти і професори, у тому числі В.К.Піскорський, вирушили на Соборну площу, де в соборі присягнули на вірність царю. Вийшовши з церкви, вони були оточені натовпом хуліганів із "звірними обличчями". Лунали погрози. Юнаків ловили, змушували ставати навколішки "в ніжинську осінню грязюку і цілувати портрет царя" [48]. "Піднявся рев натовпу, – згадував вчений, – здавалось, він розтерзає нас на частини, життя наше було на волосині" [49]. Студентів і професорів врятувала процесія, яка вирушила за межі церковної огороди. Вони влилися в її ряди, ставши за царськими портретами, і вирушили до інституту. В інститут проник і натовп погромників, почав хапати окремих осіб – Мандеса, студента Тарасова, Шереметова, Плишевського та інших. Ображали їх, здійснювали побої. Мендес вирвався, врятувався від смерті, втік до церковної школи, де йому зробили перев'язку [50]. Спроби студентів і професорів заспокоїти натовп, щоб припинити насильство в місті, не дали бажаних результатів. Загроза розправи над студентами і викладачами змусила В.К.Піскорського із сім'єю та кількома студентами в ніч на 23 жовтня 1905 року виїхати з Ніжина.

Не випадково після оголошення царського маніфесту в Росії почалася смуга погромів, спливла на поверхню чорна сотня. Дії чорносотенців і ставлення до них влади налякали одних, багатьом же допомогли розкрити очі, з нового боку поглянути на маніфест. Багато хто з тих, хто із захопленням прийняв маніфест, почав розуміти примарність отриманих свобод. Таку еволюцію пройшов і В.К.Піскорський. Історик із широким поглядом, він не міг події, які відбувалися в Ніжині, розглядати як ізольоване, суто місцеве явище. Звичайно, він розумів їх загальноросійське значення. Це не могло не змусити його по-новому оцінити маніфест. На конкретних фактах він переконався, що Росія не отримала ні свободи слова, ні свободи зборів, ні всіх інших свобод, які нібито подарував цар.

Мабуть, у цей період ідея республіки сколихнула його конституційні ілюзії, і якщо не тоді виник інтерес до історії пролетаріату і його боротьби, то саме тоді дозрівав для нього сприятливий ґрунт.

У січні 1906 р. В.К.Піскорський переїхав до Казані. Після Ніжина і ніжинських погромів він опинився в місті з революційно налаштованими мешканцями і студентством, яке зустріло маніфест 17 жовтня гаслами: "Геть самодержавство!", "Хай живе республіка!" Казанський університет мав уже багату революційну історію. 17 жовтня 1905 р. бойова дружина університету стріляла з вікон університету в поліцію і війська. Поліцмейстер Васильєв доносив губернаторові: "У 1905 р. університет був перетворений на відкрите зборище всіх революціонерів" [51]. Студентство продовжувало бунтувати впродовж 1906, 1907, 1908 рр. Постійні зібрання, страйки, бойкот реакційних професорів, допомога політ'язням, збори грошей на зброю – і все це у контакті з революційними робітниками, з Російською соціал-демократичною робочою партією.

Несхожими на ніжинських були і професори Казанського університету. У відповідь на записку 342 учених уже в 39 номері газети "Наші дні" з'явився лист 112 учених Казанського університету із заявою про приєднання їх до записки [52]. Учені лівого напрямку складали в університеті більшість і, природно, становили значну силу, а це імпонувало вченому.

У казанський період (1906–1910) В.К.Піскорський також знаходив час для громадської діяльності. Зокрема, у жовтні 1907 р. у Казанському товаристві народних університетів він прочитав лекцію, присвячену святкуванню 100-річчя від дня народження Гарібальді. Про це писала казанська газета: "В публічній лекції про святкування ювілею Гарібальді в Італії професор Піскорський дав яскравий нарис діяльності італійського патріота, якого свого часу називали "некоронованим королем Італії". Пов'язавши італійський рух з європейським, лектор відобразив особливість і діяльність Гарібальді на тлі політично-суспільного становища країни... На закінчення лектор передав свої особисті враження від грандіозного святкування в Італії 100-річного ювілею Гарібальді (4 червня 1907 р.) і яскраво відтворив зміст виступу М.Горького про те, як він вперше почув ім'я Гарібальді. Лекція привернула увагу 300 присутніх" [53].

4 березня 1909 р. в залі Нового клубу ним була прочитана публічна лекція на тему: "Основи господарського розвитку Європи в Новий час". Зібрані кошти професор передав Товариству допомоги бідним студентам Імператорського Казанського університету [54].

Громадська діяльність В.К.Піскорського була багатогранною. Він зробив значний внесок у розвиток не лише історичної науки, але й культури в цілому. Про це свідчить діяльність вченого та участь у роботі національно-

культурних товариств – Історичного товариства Нестора Літописця, Історичного товариства при Санкт-Петербурзькому університеті, Товариства грамотності, гуртка "бродників", Товариства матеріальної допомоги студентам Київського університету, Ради загальноосвітніх жіночих курсів, Археологічної Комісії. Як професор Ніжинського, а потім Казанського університету він займався не лише безпосередніми службовими обов'язками, але й спрямовував увагу на соціальні проблеми.

В.К.Піскорський був серед тих громадських діячів, які на початку ХХ ст. активно відстоювали надання автономії навчальним закладам. Приєднавшись до Академічного союзу, вчений прагнув встановлення конституційного ладу з політичними свободами: свободою слова, зборів, союзів, загальних виборчих прав, недоторканності особи.

У бурхливу епоху 1905 р. професор став на бік революційно налаштованих студентів, брав активну участь у подіях 17–23 жовтня в Ніжині, виступав проти єврейських погромів.

Таким чином, громадська діяльність Володимира Костянтиновича Піскорського була незмінно спрямована на утвердження демократії та підвищення культурного рівня народу.

Література

1. Ханина А.З. В.К.Пискорский (К 100-летию со дня рождения) // Вопросы историографии всеобщей истории. – Казань, 1968. – Вып. 3; Сохань П.С. Українець, який творив духовну спадщину Європи // Піскорський В.К. Вибрані твори та епістолярна спадщина / Упор.: О.О.Новікова, І.С.Пічугіна. – К., 1997; Новікова О.О. В.К.Піскорський: Біографічний нарис // Там само.
2. Наріжний С. Історичне товариство Нестора Літописця в Києві // Український історик. – 1975. – №1–2. – С. 36.
3. Из истории Киевского университета в 20-х годах // Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца. – К., 1895. – Кн. 9; О дневнике и депешах герцога Лирийского, испанского посла при русском дворе в 20-х гг. XVIII в. // Там само. – Кн. 16. – Вып. 4.
4. Див.: Киевский сборник в помощь пострадавшим от неурожая / Под ред. И.В.Лучицкого. – К., 1892; Сборник в пользу недостаточных студентов Университета св.Владимира. – СПб., 1895.
5. Логунова Н.А. Наукова та громадсько-політична діяльність І.В.Лучицького: Дис... к. і. н.: 07.00.06. – К., 2005. – С. 150.
6. Матях В.М. Медієвістика в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: криза чи прогрес? – К., 1996. – С. 16.
7. Дружина В.К.Піскорського з 1891 р.
8. Новікова О.О. Вказана стаття. – С. 21.
9. Лучицкая М.В. Мемуары. – М., 2003. – С. 126.
10. Листування В.К.Піскорського // Піскорський В.К. Вибрані твори та епістолярна спадщина / Упор.: О.О.Новікова, І.С.Пічугіна. – К., 1997. – С. 303–304.

11. Отдел рукописей Российской Государственной библиотеки (далі – ОР РГБ), ф. 604, к. 1, ед. хр. 8–9.
12. Пискорский В.К. История моего профессорства в Нежине // Пискорський В.К. Вибрані твори та епістолярна спадщина / Упор.: О.О.Новикова, І.С.Пічугіна. – К., 1997. – С. 214.
13. Там само. – С. 215.
14. Там само.
15. Там само.
16. Відділ Державного архіву Чернігівської обл. в м.Ніжині (далі – ВДАЧОН), ф. 1105, оп. 1, спр. 930, арк. 70 а.
17. ОР РГБ, ф. 604, к. 12, ед. хр. 29; к. 11, ед. хр. 28–29.
18. Там само, к. 15, ед. хр. 1.
19. Пискорский В.К. История моего профессорства в Нежине. – С. 217.
20. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1320, арк. 9.
21. Там само.
22. Там само, арк. 11.
23. Див: Наши дни. – 1905. – 19 января, №22.
24. Там само.
25. Там само.
26. Савич С.Е. Забастовка в высших учебных заведениях // Право. – 1905. – 20 марта.
27. Комков Г.Д., Левшин Б.В., Семенов В.К. Академия наук СССР. Краткий исторический очерк. – М., 1977. – Т. 1. – С. 315.
28. Там само.
29. Цит. за: Ханина А.З. В.К.Пискорский (К 100-летию со дня рождения) // Вопросы историографии всеобщей истории. – Казань, 1968. – Вып. 3. – С. 73.
30. Пискорский В.К. История моего профессорства в Нежине. – С. 220.
31. Там само.
32. ОР РГБ, ф. 604, к. 10, ед. хр. 3.
33. Див.: Либеральное движение в России. 1902–1905. – М., 2001.
34. Степанов С.А. Кадеты (Конституционно-демократическая партия) // Вестник Российского университета дружбы народов. – 2006. – №8. – С. 75–84.
35. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1317, арк. 2–3.
36. Пискорский В.К. История моего профессорства в Нежине. – С. 224.
37. Добиаш-Рождественская О.А. Культура западноевропейского средневековья. – М., 1987. – С. 241.
38. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1317, арк. 3.
39. Пискорский В.К. История моего профессорства в Нежине. – С. 227.
40. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1317, арк. 3.
41. Омелянчук І. "Чорна сотня" – міфи і реальність // Персонал. – 2005. – №3.
42. Материалы к истории русской контрреволюции. Погромы по официальным документам. – СПб., 1908. – Т. 1. – С. СЛ.
43. Цит. за: Шульгин В.В. "Что нам в них не нравится...": об антисемитизме в России. – СПб., 1992. – С. 239.
44. Тревожные дни в Нежине // Киевские отклики. – 1905. – Октябрь, №298.
45. Пискорский В.К. История моего профессорства в Нежине. – С. 231.

46. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1317, арк. 3.
47. Пискорский В.К. История моего профессорства в Нежине. – С. 233.
48. Симоненко В. 1905 рік. Чорна сотня в Ніжині // Сіверянський літопис. – 1997. – №1–2. – С. 121.
49. Там само. – С. 234.
50. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1317, арк. 4–5.
51. Цит. за: Ханина А.З. Вказана праця. – С. 77.
52. Див.: Наши дни. – 1905. – 5 ноября, №39.
53. Цит. за: Новикова О.О. В.К.Пискорський: Біографічний нарис // Пискорський В.К. Вибрані твори та епістолярна спадщина / Упор.: О.О.Новикова, І.С.Пічугіна. – К., 1997. – С. 37.
54. ОР РГБ, ф. 604, к. 1, ед. хр. 11, арк. 28.

Н.О.Баранкова

"Чорна пляма" у житті професора М.В.Рево: арешт і покарання у справі Київського осередку "української контрреволюційної організації лікарів-бактеріологів"

У наші дні зусилля багатьох істориків зосередилися на проблематиці репресій інтелігенції у 20–30-х рр. ХХ ст. Становище інтелігента в тоталітарному суспільстві сталінського типу було досить неоднозначним. Частина нової інтелігенції інтегрувалася в систему і духовно її обслуговувала, значна частина старої інтелігенції була об'єктом політичного або кримінального терору, фізичних і моральних репресій [1, с. 288].

Репресивна політика стосовно цього прошарку суспільства почала усталюватися ще на початку 20-х рр. Одночасно у суспільстві формувалося соціально-негативне ставлення до інтелігенції, поширювалася система морального і фізичного терору проти неї (т.зв. "спецеїдство") [1, с. 292–293]. Справа "Спілки визволення України" (далі СВУ) (березень–квітень 1930 р.) завдала удару по всій інтелігенції України і стала своєрідною віхою в історії взаємовідносин інтелігенції й сталінізму в країні. Хоча даний судовий процес виявився останнім великим показовим процесом над інтелігенцією в Україні, але на початку 30-х рр. Україна вже входила в смугу масового терору проти інтелігенції [1, с. 303–304].

В УСРР набирала обертів кампанія по боротьбі зі шкідниками. Колективізація відгукнулася інтелігенції судовими справами над спеціалістами сільського господарства для того, щоб виправдати неврожаї та високу смертність свійських птахів та худоби у колгоспах [1, с. 304; 8, а. 172].

Однією з таких справ було викриття Київського осередку "української контрреволюційної організації лікарів-бактеріологів", яка нібито проводила